

P69

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

Романенко Юлія Олександрівна

УДК 373.5.016:811.161.2

**ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ СТАРШИХ КЛАСІВ
КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ
З НАУКОВО-НАВЧАЛЬНИМИ ТЕКСТАМИ ПРЕДМЕТІВ
ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ**

13.00.02 – теорія та методика навчання української мови

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

НБ НПУ

100207915

2702

БІБЛІОТЕКА

НПУ імені М.П. Драгоманова

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі методики викладання української мови та літератури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник — академік АПН України, доктор філологічних наук, професор **МАЦЬКО Любов Іванівна**, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри стилістики української мови.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор **ГОРОШКІНА Олена Миколаївна**, Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри філологічних дисциплін.

кандидат педагогічних наук, доцент **ЦІНЬКО Світлана Василівна**, Глухівський державний педагогічний університет, доцент кафедри української мови.

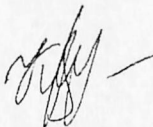
Провідна установа — Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра методики викладання української мови і культури мовлення, Міністерство освіти і науки України, м. Тернопіль.

Захист відбудеться "01" листопада 2007 року о 16³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.07 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий "29" листопада 2006 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Кравець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Мовна освіта ХХІ ст. має на меті формування національно свідомої мовної особистості, а отже, декларує такі пріоритети навчання рідної мови у загально-освітніх навчальних закладах, як заохочення самостійності в навчанні, самопізнанні і саморозвитку; реалізацію діяльнісного підходу до мовленнєвого розвитку учнів; посилення практичної спрямованості навчання української мови.

Визначені пріоритети зумовлені актуальними потребами часу. Мовна особистість ХХІ ст. має, по-перше, вільно орієнтуватися у гіперінформаційному просторі, по-друге, володіти різноманітними стратегіями і тактиками ефективної комунікації, по-третє, здатна застосовувати здобуту інформацію відповідно до власних потреб, а також генерувати вартісні зразки власної мовленнєвої діяльності для досягнення комунікативних та прагматичних результатів. Для реалізації визначених пріоритетів сучасна лінгвометодика, оновлюючи та вдосконалюючи теоретичний і практичний компоненти навчання української мови, спирається на здобутки низки філологічних та міжпредметних дисциплін, проблематика яких є для неї актуальною. Особливе місце у системі цих дисциплін, поряд із курсом сучасної української мови, психолінгвістикою, нейролінгвістичним програмуванням та лінгвістикою тексту, посідають когнітивна лінгвістика, стилістика і прагматика тексту, комунікативна лінгвістика, теорія дискурсу та комунікативна філософія. Проблематика цих наук була сформована на основі практичних вимог сучасного суспільства, в якому рівень володіння інформацією прямо пропорційний рівневі успішності людини в цьому суспільстві.

Одним з основних джерел здобуття інформації для сучасного школяра залишається науково-навчальний текст, у процесі роботи з яким учень оволодіває не тільки предметним знанням про об'єкти та явища навколишньої дійсності, а засвоює операційні знання про способи здобуття інформації та прагматичні знання про можливості її застосування. Робота з науково-навчальним текстом – це діалог учня з інформацією, яка викладена у цьому тексті, та способами викладу, відповідно до чого стратегії роботи з цими текстами можна кваліфікувати як комунікативні.

У сучасній теорії й методиці навчання мови задекларована необхідність засвоєння учнями комунікативних стратегій разом із стратегіями співпраці під час опанування шкільного курсу української мови, проте досі ще не створена ґрунтовна науково-теоретична та методична основа для впровадження цих стратегій у процес навчання української мови. Володіння комунікативними стратегіями роботи з науково-навчальними текстами покликане забезпечити ефективне засвоєння учнями законів та прийомів текстотворення і текстосприймання в усіх сферах життєдіяльності. Засвоюючи комунікативні стратегії, учні навчатися моделювати систему стратегічних кроків, які необхідно здійснити для успішного розв'язання будь-якого комунікативного завдання.

Теоретичним підґрунтям методики засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами стали праці психологів, педагогів, лінгводидактів, лінгвістів, фахівців когнітивної, комунікативної та нейролінгвістики. Першочергове значення мали положення про операційну структуру мовленнєвої діяльності (Л.С. Виготський, М.І. Жинкін, О.О. Леонтьєв, А.Р. Лурія та ін.), поетапне формування психічних функцій (П.Я. Гальперін, І.І. Іллясов, С.Д. Кацнельсон, Т.В. Рябова та ін.), про метакогнітивну основу мовленнєвої діяльності (О. Горошкіна, Л. Карташова, Е. Лоарер, А. Нікітіна, М. Пентиліук, Р. Стренберг, Д. Шарт'є, М. Юто та ін.).

У лінгвометодичному аспекті поняття комунікативної стратегії розглядалося з огляду на систему вмінь, які складають стратегічну компетенцію учня (Л.В. Скуратівський). Проте здебільшого це поняття актуалізувалося у зв'язку з жанрами чи стилями побудови педагогічного дискурсу (В.І. Карасик, В.В. Єфремов, Л.Б. Фаришев, І.Я. Лернер, О.В. Коротеєва й ін.).

В основу методики засвоєння комунікативних стратегій лягли також праці українських вчених та науковців країн СНД, присвячені проблемам мовленнєвого розвитку учнів. Результатами цих праць стали такі здобутки:

1) *сформовані теоретичні основи комунікативного підходу до навчання рідної мови, що заснований на роботі учнів із текстом* (Н.Д. Бабиць, Г.І. Богін, Л.І. Бондарчук, В.А. Бистрова, Т.М. Дрідзе, Н.Д. Зарубіна, Г.А. Золотова, Г.П. Дручиніна, В.І. Капінос, І. Конфедерат, Н.А. Лобко-Лобановська, Л.М. Лосєва, В.Я. Мельничайко, Л.М. Паламар, М.І. Пентиліук, Н.А. Пльонкін, Н.К. Оніпенко, Г.Т. Шелехова та ін.);

2) *розроблені практичні методики розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності та мовленнєвих умінь* (Н.М. Веніг, О.М. Горошкіна, Т.К. Донченко, І.А. Зимня, Л.М. Златів, Г.О. Золотова, М.С. Казанджиева, В.І. Капінос, Л. Карташова, Г.Р. Корицька, Т.А. Ладиженська, В.Я. Мельничайко, С. Омельчук, Л.М. Паламар, М.І. Пентиліук, А.Н. Скворцова, Л.В. Скуратівський, В.І. Статівка, О.П. Суворова, Л. Терлецька, Г.Т. Шелехова та ін.);

3) *визначені функційно-стилістичні та структурні параметри науково-навчального тексту* (В.П. Ачилова, В.П. Беспалько, Ю.О. Васильєв, Г.М. Донської, Л.І. Мацько, О. Митрофанова, Я. Пруха, Г.Я. Солганик та ін.);

4) *описані прийоми роботи з науково-навчальними текстами* (Н. Бондаренко, Н. Бурвікова, М.С. Вашуленко, Н. Куглер, Н.А. Лобко-Лобановська, Н.Ф. Непійвода, Л. Симоненкова та ін.);

5) *розроблені психолого-педагогічні та методичні аспекти сприймання науково-навчальних текстів* (С.М. Бондаренко, А.Є. Генденштейн, Г.Г. Гецов, Г.Г. Граник, Л.П. Доблаєв, Д.Д. Дуйсенбеков, Д.Б. Ельконін, А.А. Залевська, І.А. Зимня, Р.Г. Іванченко, Т.Р. Корніяка, Г.С. Костюк, В.М. Лесин, Ф. Льюзер, Е.В. Минько, О.Е. Минько, Н.В. Чепелева й ін.);

6) *змодельовані методики аналізу тексту на функційній основі* (Н.С. Болотнова, Т.К. Донченко, Н.Д. Зарубіна, І.І. Ковалик, Ю. Кулюткін, Л.І. Мацько, В.Я. Мельничайко, А.В. Нікітіна, М.І. Пентиліук, М.Я. Плющ та ін.).

Актуальною проблемою сучасної лінгводидактики та лінгвометодики є формування в учнів умінь сприймати та створювати тексти, проте на сьогодні в методичній науці відсутні дослідження, які б розглядали цю проблему в контексті прагматико-стратегічного підходу. Нині існує необхідність у розкритті сутності процесу засвоєння текстової інформації через вироблення стратегій її сприймання та продукування.

Отже, актуальність наукового дослідження зумовлена необхідністю обґрунтування методики процесів текстосприймання і текстотворення на комунікативно-стратегічній основі. Бо саме стратегічний підхід до роботи з текстами дасть змогу ефективніше застосовувати такі інноваційні технології як дистанційне навчання, інтерактивні технології тощо.

Усе зазначене свідчить про те, що **дисертаційне дослідження актуальне** в таких аспектах:

- теоретичному: у зв'язку з необхідністю розробки цілісної теоретичної основи засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами;
- практичному: у зв'язку з вимогою створення програми та методичних рекомендацій щодо засвоєння комунікативних стратегій у курсі мовленнєвого розвитку старшокласників.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження пов'язана з вимогами Державної національної програми "Освіта (Україна ХХІ століття)" та цілями, визначеними навчальною програмою з української мови для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Дисертаційна робота виконана відповідно до напрямку науково-дослідної роботи кафедри методики викладання української мови та літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова "Теорія та технологія навчання української мови і літератури в середній школі". Тема дисертації затверджена Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол №8 від 26 лютого 2004 року) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол №8 від 9 жовтня 2004 року).

Об'єктом дослідження є процес формування в учнів старших класів комунікативних стратегій під час роботи з науково-навчальними текстами.

Предметом дослідження є система роботи з формування в учнів старших класів умінь і навичок комунікативно-стратегічної діяльності в процесі роботи з науково-навчальними текстами предметів гуманітарного циклу.

Методологічною основою дослідження є положення про діяльнісно-стратегічний характер всіх видів мовленнєвої діяльності, єдність метакогнітивної та метакомунікативної основ формування мовленнєвих умінь, теорія поетапного формування психічних функцій, положення лінгвопрагматики про динамічну природу тексту, відображену в діяльності текстотворення та текстосприймання.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні концепції засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами, виявленні ефективних шляхів засвоєння стратегій текстотворення і текстосприймання та розробці методики навчання школярів комунікативно-стратегічній діяльності під час роботи з науково-навчальними текстами.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що рівень засвоєння учнями комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами підвищиться, а сприймання і продукування учнями науково-навчальної інформації стане ефективнішим, якщо:

- в основі процесів сприймання і створення текстів буде міститися побудована учнями стратегія виконання мовленнєвого завдання;
- учні будуть виконувати стратегічні кроки у такій послідовності: орієнтування в умовах комунікативного завдання, планування способу розв'язання завдання, реалізація дії та контроль і корекція обраного способу;
- формування комунікативних стратегій буде ґрунтуватися на максимальному ступені усвідомлення учнями власної комунікативної діяльності в сукупності всіх дій та операцій, які вони мають виконати для вироблення стратегії розв'язання мовленнєвого завдання;
- в основі засвоєння комунікативних стратегій роботи з науково-навчальним текстом буде аналіз тих категорій та вимірів тексту, які відображають на тільки процес його функціонування як продукту мовленнєвої діяльності, а й процес його творення (мету, мотив, практичну значимість тощо).

Відповідно до предмета, мети та гіпотези визначені **завдання** дослідження:

1. Обґрунтувати визначення поняття комунікативної стратегії шляхом аналізу та узагальнення його в різних аспектах дослідження (риторичному (діахронному), когнітивному, комунікативному, лінгвотекстознавчому, психолінгвістичному та лінгводидактичному).

2. З'ясувати психолого-педагогічні засади формування структури комунікативних стратегій у науково-навчальному тексті та їх засвоєння:

а) визначити та обґрунтувати психолого-педагогічні передумови засвоєння комунікативних стратегій роботи з науково-навчальними текстами, актуалізовані у функційно-стилістичному, особистісно-прагматичному та комунікативно-діяльнісному підходах;

б) з'ясувати вплив принципів викладу науково-навчальної інформації на процес засвоєння комунікативних стратегій роботи з науково-навчальним текстом;

в) з'ясувати методичну основу формування стратегій роботи з текстами підручників різних гуманітарних дисциплін.

3. Сформулювати поняттєву основу процесу засвоєння комунікативних стратегій роботи з науково-навчальними текстами:

а) описати ключові поняття лінгвопрагматики, які становлять основу засвоєння комунікативних стратегій;

б) визначити роль функційно-змістової організації науково-навчального тексту у засвоєнні стратегій роботи з ним;

в) створити типологію комунікативних стратегій роботи з науково-навчальними текстами на уроках рідної мови;

г) визначити систему вмій, необхідних для засвоєння комунікативних стратегій сприймання та творення науково-навчальних текстів.

4. Створити й експериментально перевірити систему роботи із засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами.

Методи дослідження, що були використані для розв'язання поставлених завдань.

I. Теоретичні:

1) вивчення філософської, психолого-педагогічної, лінгвістичної та методичної літератури за темою наукового дослідження; 2) аналіз державних документів, що регулюють зміст і процес лінгвістичної освіти в Україні; 3) теоретичне обґрунтування поняття комунікативної стратегії в лінгводидактичному аспекті; 4) аналіз і синтез результатів дослідження, статистична обробка результатів експериментального навчання.

II. Емпіричні:

1) спостереження за навчальним процесом; 2) аналіз усних та письмових відповідей учнів; 3) бесіди з учнями та вчителями; 4) анкетування вчителів та учнів; 5) моделювання навчального процесу; 6) педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний).

Організація дослідження. Дослідження проводилося у три етапи.

На **першому** етапі (2001–2003 рр.) вивчалася література з теми дослідження, уточнювалося визначення поняття комунікативної стратегії у лінгвометодичному аспекті, формулювалася концепція, гіпотеза та визначалися методи дослідження комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами, здійснювалося спостереження за навчальним процесом, проводилися анкетування вчителів та учнів, визначався зміст і аналізувалися результати констатувального зрізу, аналізувалися шкільні підручники з української мови з огляду на впровадження в них комунікативно-стратегічного підходу до засвоєння вмій текстотворення та текстосприймання.

На **другому** етапі (2003–2005 рр.) визначалися психолого-педагогічні передумови засвоєння комунікативних стратегій, формулювалася поняттєва основа роботи з науково-навчальними текстами на комунікативно-стратегічній основі, відповідно до чого була розроблена експериментальна програма "Засвоєння комунікативних стратегій текстосприймання та текстотворення в процесі роботи з науково-навчальними текстами на уроках української мови".

На **третьому** етапі (2005–2006 рр.) проводилася перевірка ефективності дослідного навчання, оброблялися й узагальнювалися результати дослідження, що апробувалися й упроваджувалися в навчальний процес середніх загальноосвітніх шкіл, гімназій та ліцеїв у різних регіонах України.

Джерела дослідження: державні документи, що визначають розвиток мовної освіти в Україні, програми, підручники, автореферати дисертаційних досліджень, першоджерела філософських, лінгвістичних, психологічних, педагогічних та методичних праць, матеріали фахових періодичних видань, усні та письмові роботи учнів, дані констатувального та контрольного зрізів.

Експериментальна база дослідження. Базою дослідження виступили Чернігівський обласний педагогічний ліцей для сільської обдарованої молоді, Рівненська ЗОШ I-III ст. №19, Рівненська ЗОШ I-III ст. №8, Рівненська ЗОШ I-III ст. №9, Міжнародна школа I-III ст. "Меридіан" м. Київ, ЗОШ №98 м. Львова, Київська гімназія №154, ЗОШ №163 імені М.П. Кирпоноса м. Києва.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше досліджені теоретичні основи засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальним текстом; розроблена лінгводидактична модель поетапного засвоєння комунікативних стратегій текстотворення та текстосприймання; обґрунтована і створена цілісна система роботи з формування комунікативних стратегій конспектування тексту, підготовки відповіді на уроці або іспиті та підготовки виступу на зборах і семінарських заняттях.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що в ньому виявлені прагмалінгвістичні та когнітивні передумови, психологічні й дидактичні основи, що визначають методику засвоєння комунікативних стратегій учнями в процесі роботи з науково-навчальними текстами; теоретично обґрунтована діяльнісна природа та покрокова структура комунікативних стратегій текстосприймання і текстотворення.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблена, експериментально перевірена і впроваджена методика засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами; розроблені засоби контролю за рівнем сформованості комунікативно-стратегічних умінь текстотворення та текстосприймання; визначена поняттєва основа та система вмінь, потрібних для формування комунікативно-стратегічної компетенції старшокласників.

Апробація результатів дисертаційного дослідження здійснювалася в таких формах: *участь у науково-практичних конференціях та наукових семінарах* кафедри методики викладання української мови та літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, 2004, 2005, 2006 роки); науково-практичних читань "Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення" до 80-річчя від дня народження Г.Р. Передрій, (Черкаси, 2005 рік); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Теоретико-методологічні і методичні засади професійної підготовки майбутнього вчителя-словесника" (Глухів, 2005 рік); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів" (Рівне, 2006 рік); *наукові публікації* у педагогічній пресі та науково-методичних збірниках.

Результати дослідження відображено у 8-ми публікаціях (4-х статтях у фахових виданнях і 4-х матеріалах конференцій та науково-практичних читань) та впроваджено в навчальний процес шкіл різних регіонів країни: Чернігівського – Чернігівський обласний педагогічний ліцей для сільської обдарованої молоді (дов. №201/01 від 05.10.06), Рівненського – Рівненська ЗОШ I-III ст. №8 (дов. №187 від 06.05.06), Київського – Міжнародна школа I-III ст. "Меридіан" м. Києва (дов. №164 від 12.04.06), Київська гімназія №154 (дов. №204 від 05.05.06), Львівського – ЗОШ №98 м. Львова (дов. №134 від 18.10.06).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображені у 8-ми одноосібних публікаціях автора, з них 7 – у фахових виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, бібліографії (278 позицій, з них 9 іноземною мовою), списку джерел науково-навчальних текстів (25 позицій), шести додатків. У тексті дисертації міститься 17 рисунків, 35 таблиць, 6 діаграм. Загальний обсяг дисертації – 323 сторінки (із них основний текст дослідження – 200 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, викладено стан наукової розробки проблеми, сформульовано об'єкт, предмет, визначено мету, завдання, гіпотезу та методи дослідження, окреслено джерельну та експериментальну базу, викладено теоретичне та практичне значення роботи, висвітлено форми апробації результатів дослідження.

У **першому** розділі – *"Теоретичні основи засвоєння комунікативних стратегій у синхронному та діахронному аспектах"* проаналізовано зміст поняття "комунікативна стратегія" в риториці, когнітивній та комунікативній лінгвістиці, лінгвістиці тексту, психолінгвістиці та методиці.

Принциповими для вирішення проблеми засвоєння комунікативних стратегій стали положення античної риторики про те, що:

- 1) стратегія промови визначається її метою та темою;
- 2) вироблена мовцем стратегія враховує також потенційних реципієнтів повідомлення (рівень їхніх знань, зацікавленість, емоційний стан тощо);
- 3) стратегія є програмою дій, послідовність яких складає структуру цієї стратегії (певні кроки її втілення);
- 4) вона може мати варіанти реалізації, на відміну від алгоритму певної діяльності.

Висновки фахівців когнітивного напрямку дослідження комунікативних стратегій, Т. ван Дейка, В. Кинча, М. Макарова, які наголошують на взаємозв'язку мовлення та мислення, дають підстави визначати комунікативні стратегії як когнітивні процеси, в яких мовець співвідносить свою комунікативну мету з мовними засобами, що її реалізують.

Аналіз праць з комунікативної лінгвістики (праці Ф. Бацевича, А. Беннета, О. Воробйової, О. Галапчук, О. Гойхман, С. Дацюка, В. Дем'янкова, О. Ісерс, Г. Кампа, Д. Левіса, Т. Надеїної, Дж. Серла, М. Хансела, Д. Холдскрофта, Т. Янко та ін.) спонукав до вироблення методики засвоєння комунікативних стратегій на ґрунті системи понять про комунікативну мету та інтенцію адресата повідомлення. Принциповими для проведеного дослідження стали положення про екстралінгвальний початок комунікативної стратегії (комунікативна стратегія починає формуватися на передтекстовому етапі, коли виникає інтенція до породження або сприймання мовлення) та зв'язок між комунікативною стратегією і композиційно-мовленнєвим вираженням її у тексті (стратегія виявляється на рівні змістово-формальних показників тексту, типів мовлення).

Узагальнення праць М. Брандес, О. Воробйової, Н.Е. Енквіста, О. Ісерс, Л. Лузіної, Л. Мацько, Т. Радзівської, О. Селіванової, Н. Трошиної, І. Труфанової, Т. Янко, в яких комунікативні стратегії тлумачаться в контексті проблематики лінгвістичного аналізу тексту, дало підстави для створення методики засвоєння комунікативних стратегій на основі понять про стиль тексту, його структуру, функційні характеристики та поняття про якісний та кількісний склад текстової інформації. Важливим для експериментального навчання стало, висвітлене у названих працях, положення про текст не тільки як результат мовленнєвої діяльності, а й як динамічну організацію, що відображає етапи його породження, функціонування та використання. Таке розуміння тексту учнями дозволяє зробити процеси текстосприймання і текстотворення більш свідомими та ефективними.

Психолінгвістичну основу засвоєння комунікативних стратегій склали праці А. Баранова, Н. Веніг, М. Гріндера, В. Дем'янкова, Л. Доблаєва, М. Жинкіна, І. Зимньої, В. Карасика, О. Леонтєва, Н. Непийводи, К. Седова, Н. Чепелевої та інших. Виходячи з положень теорії мовленнєвої діяльності, поняття комунікативної стратегії у дисертаційному дослідженні тлумачиться як програма виконання мовленнєвого завдання із застосуванням необхідних видів мовленнєвої діяльності.

Вивчення комунікативних стратегій з погляду теорії та методики навчання мови має два напрями. З одного боку, в працях таких учених, як В. Єфремов, В. Карасик, О. Коротеєва, Л. Фаришев, розглядаються освітні стратегії та комунікативні стратегії педагогічного дискурсу. З іншого боку, комунікативно-стратегічна діяльність учнів є об'єктом дослідження у працях таких лінгвістів та методистів, як Н. Веніг, Л. Генденштейн, Л. Скуратівський, Г. Солганик, а також у Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти. У названих працях, присвячених проблемам комунікативно-стратегічної компетенції учнів, доводиться, що комунікативні стратегії застосовуються учнями в процесі оволодіння мовою. Саме в такому значенні поняття *комунікативна стратегія* використовується у програмних документах з мовної освіти (державний стандарт, програми). Отже, основна увага в дослідженні приділена

комунікативним стратегіям учнів, які формуються у них при здійсненні різних видів мовленнєвої діяльності у процесі роботи з науково-навчальними текстами.

Порівняння дефініцій досліджуваного поняття дало змогу виділити такі характерні ознаки комунікативної стратегії:

1) комунікативна стратегія – це обґрунтований план або програма дій, отже, її засвоєння повинно відбуватися як на теоретичному, так і на практичному рівні;

2) вона складається з пов'язаних між собою стратегічною послідовністю дій та операцій, засвоєння яких є критерієм володіння цими стратегіями;

3) комунікативна стратегія формується мовцем залежно від системи мовних і позамовних чинників;

4) вона, на відміну від алгоритму діяльності, є гнучкою та динамічною;

5) комунікативні стратегії властиві всім видам мовленнєвої діяльності: продукуванню (говоріння, письмо), рецепції (слухання, читання), інтеракції (діалог), медіації (переклад);

6) комунікативна стратегія тісно пов'язана з усіма елементами текстової діяльності (від ознак тексту, типів мовлення, структури тексту до актуального членування речення та функцій мовних одиниць усіх рівнів у тексті).

Визначені особливості та сутність поняття комунікативної стратегії у всіх аналізованих аспектах дають підстави для формулювання робочої дефініції цього поняття:

Комунікативна стратегія – це динамічна, варіативна когнітивно-мовленнєва програма реалізації всіх різновидів мовленнєвої діяльності на етапах орієнтації, планування, реалізації та корегування мовленнєвої поведінки шляхом здійснення системи виборів з метою ефективного досягнення поставлених цілей.

У другому розділі – "Педагогічні засади формування структури комунікативних стратегій та способів їх засвоєння" розглядаються загальнодидактичні принципи організації текстової інформації у науково-навчальному тексті та їх роль у підручникотворенні, а також власне лінгвометодичні принципи навчання української мови як основа для засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами. Аналізується вплив застосування функційно-стилістичного, комунікативно-діяльнісного та особистісно-прагматичного підходів на формування методики засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами.

Суть функційно-стилістичного підходу полягає в тому, що текст вивчається у двох його функційних станах: динамічному та статичному. Комунікативно-діяльнісний підхід визначає поняття комунікативної стратегії у когнітивній та комунікативній площинах. Тому, особливо важливою передумовою засвоєння комунікативних стратегій є метапізнавальна діяльність, яка забезпечує розвиток інтелекту людини. Для засвоєння та реалізації комунікативних стратегій у науково-навчальному тексті учневі необхідно володіти: предметними знаннями

(теоретичними поняттями з курсу мови та мовлення), особливо важливим у цьому контексті є знання про мовленнєву діяльність та текст; *операційними знаннями* (способами дій виконання мовленнєвих завдань); *прагматичними знаннями* (інформацією про мету і мотив власної діяльності, прогнозуванням її результатів та можливих шляхів корегування). Комунікативно-стратегічна діяльність учнів має метапізнавальний та метакомунікативний характер, оскільки всі дії та операції проходять стадію вербалізованого свідомого промовляння, а вже потім мусять бути інтериоризовані у внутрішній план. Від того, наскільки учень усвідомлює свою мовленнєву практику, її потреби та цілі, залежить його здатність до вибору індивідуального шляху розв'язання комунікативного завдання.

Методика засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами розроблена з урахуванням особистісно-прагматичного підходу. Цей підхід дав змогу учням старших класів послідовно виробити власні стратегії роботи з інформацією різного гатунку. Для цього учні мали оволодіти поняттєвою основою комунікативно-стратегічної діяльності текстотворення та текстосприймання, яка складалася з ключових понять теорії мовленнєвої діяльності, лінгвопрагматики та лінгвістики тексту.

Процес підручничотворення підпорядкований загальнодидактичним та власне методичним принципам, які визначають специфіку роботи учнів із науково-навчальним текстом. На характер викладу навчальної інформації та на її зміст найбільше впливають загальнодидактичні принципи ідейності, демократичності, науковості, систематичності, послідовності, доступності, а також власне методичні принципи вивчення мовних одиниць на основі аналізу тексту в єдності змісту і форми, тісного поєднання розвитку мовлення і мислення, зумовленості основного напрямку у вивченні рідної мови її комунікативною функцією в усіх її проявах, прагматичної спрямованості засвоєння комунікативних стратегій, поетапного формування комунікативно-стратегічних дій та операцій.

Методами роботи з науково-навчальним текстом, що забезпечуватимуть продуктивне засвоєння комунікативних стратегій є такі:

1. Організація вчителем процесів сприймання, відтворення та продукування учнями усного і писемного мовлення. Засвоєння комунікативних стратегій відбувається у процесі здійснення учнями всіх видів мовленнєвої діяльності. Провідну роль у цьому процесі виконують два типи цієї діяльності: текстотворення та текстосприймання. Комунікативні стратегії формуються на етапі створення тексту та функціонують у ньому, забезпечуючи ефективне використання текстової інформації для потреб учня. Отже, робота над текстами є провідною в методиці засвоєння комунікативних стратегій.

2. Організація цілеспрямованої діяльності учнів, орієнтованої на сприймання та осмислення навчального матеріалу (учні отримують готові узагальнення в процесі викладу навчального матеріалу вчителем). Процес засвоєння комунікативних стратегій передбачає наявність в учнів певної поняттєвої основи, яка складається з базових понять лінгвопрагматики, лінгвістики тексту та

лінгвостилістики. Здобути ці знання можна за допомогою названого методу. Наприклад, засвоєння понять про ознаки тексту здійснюється за допомогою аналізу текстів. У процесі цього аналізу учні усвідомлюють роль цих ознак для комунікативних стратегій текстотворення та текстосприймання.

3. Організація частково-пошукової діяльності учнів (евристична бесіда). Засвоєння комунікативних стратегій неможливе без оволодіння поняттями про комунікативний намір мовця, адресата повідомлення, тему та мету створеного чи сприйнятого тексту. В експериментальній програмі дослідження всі ці поняття пропонується розглянути з учнями в процесі евристичної бесіди.

4. Організація самостійного осмислення учнями навчального матеріалу (самостійні спостереження над мовою і мовленням). У процесі засвоєння комунікативних стратегій метод самостійного спостереження реалізується на етапі текстового аналізу, який супроводжує опрацювання сприйманого тексту або створення власного. Цей метод відіграв важливу роль у самоспостереженні за власною мовленнєвою діяльністю, а для цього потрібно залучати до роботи метапізнавальний та метакомунікативний компоненти мислення. Учень має вміти усвідомлювати власну мисленнєву і мовленнєву практику. Відповідно до цих знань керувати тими стратегіями, які він застосовує в процесі роботи з текстом.

5. Організація вчителем діяльності відтворення учнями отриманих знань (відтворювальна бесіда, зв'язне висловлювання учнів на лінгвістичну тему). Стратегічний підхід до засвоєння науково-навчальної інформації дає змогу говорити про відтворювальну бесіду на уроці або про відповідь учня на іспиті чи на уроці як про окремий різновид науково-навчального висловлювання, для реалізації якого необхідно створити відповідний текст. Зразки завдань, орієнтованих на створення такого типу текстів та методика засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з ними представлені в експериментальній програмі.

До функцій підручника, які визначають процес засвоєння комунікативних стратегій роботи з ним, віднесено інформаційну, мотиваційну, активізаційну, комунікативно-стратегічну, організаційну, трансформаційну, розвивальну, контролювальну та стандартизаційну функції. Комунікативно-стратегічна функція забезпечує формування засобами науково-навчального тексту вмінь і навичок текстотворення і текстосприймання. Цією функцією визначається обов'язкова наявність у навчальному тексті таких компонентів, які не просто інформують учнів про певні факти, явища, події чи відношення, а формують у них навички вербального представлення цього типу інформації.

У **третьому** розділі *"Поняттєва основа процесу засвоєння комунікативних стратегій"* викладено систему понять, якими має оволодіти учень для успішного оперування стратегіями роботи з науково-навчальним текстом. Поняттєва основа засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами містить такі компоненти:

1) прагматичний – знання про основні поняття лінгвопрагматики, зокрема про комунікативну стратегію;

2) текстознавчий – знання про текст як продукт мовленнєвої діяльності, його категоріальні ознаки, властиві будь-якому тексту;

3) поняття про характерологічні властивості науково-навчальних текстів, які впливають на процес засвоєння комунікативних стратегій;

4) відомості про функційно-змістову організацію тексту, стилістичну специфіку реалізації типів мовлення в науково-навчальних текстах;

5) знання типології науково-навчальних текстів для їх продукування і сприймання.

Узагальнюючи результати досліджень українських і зарубіжних учених у галузі лінгвістики тексту та теорії дискурсу (М. Брандес, Н. Валгіної, Л. Варзацької, Г. Золотової, А. Кожина, О. Крилової, О. Нечаєвої та ін.), а також досвід фахівців з теорії та практики навчання рідної (української чи російської) мов (Т. Донченко, Г. Дручиніної, Г. Золотової, М. Казанджіївої, В. Капінос, В. Мельничайка, А. Нікітіної, Н. Оніпенко, Г. Хлебінського, Г. Шелехової та ін.), основоположними закономірностями засвоєння функційно-змістових типів мовлення на уроці рідної мови є такі:

1) формування поняття про функційно-змістові типи мовлення повинно спиратися на знання учнів про текст, його ознаки, структуру та засоби зв'язку; уявлення про тему-рема-тичну структуру речень – без цих знань учневі важко буде аналізувати структурні компоненти тексту, що презентує певний тип мовлення, виділяти характерні засоби міжфразового зв'язку тощо;

2) засвоєння функційно-змістових типів мовлення має містити всю множину їх жанрово-стильових різновидів, адже стилістичний аспект вияву типу мовлення має основне значення під час добору відповідних мовних засобів;

3) шляхом до засвоєння теоретичних відомостей про функційно-змістові типи мовлення має бути аналіз науково-навчальних текстів (або їх фрагментів): текстів-дефініцій, описів-пояснень, індуктивних та дедуктивних роздумів, розповідей, доведень.

Саме ці принципи положення є основою експериментальної методики, спрямованої на засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами, яка пропонується у цьому дослідженні.

Залежно від типу мовленнєвої діяльності розрізняються рецептивні та продуктивні комунікативні стратегії або стратегії текстосприймання та текстотворення.

Рецептивні стратегії – це способи та шляхи здобування, опрацювання та розуміння вербальної інформації, потрібної для розв'язання мовленнєвого завдання.

Продуктивні стратегії організовують ті види мовленнєвої діяльності, в процесі яких навчальна інформація засвоюється шляхом продукування вторинних науково-навчальних текстів на основі прочитаних або прослуханих первинних.

Структура цих стратегій містить чотири кроки: *орієнтування, планування, реалізація дії та корекція*, зміст яких визначається характером мовленнєвих завдань.

I. Орієнтування передбачає визначення мети та мотиву мовленнєвої діяльності, осмислення умов її протікання та завдань, які мають бути розв'язані. На етапі орієнтування у продуктивних видах мовленнєвої діяльності моделюється образ реального чи потенційного адресата, визначається форма висловлювання (усна чи писемна), уточнюється стиль мовлення залежно від сфери використання висловлювання. Для рецептивних видів мовленнєвої діяльності етап орієнтування містить такі операції: передбачення задуму автора, прогнозування наслідків сприймання мовленнєвого повідомлення.

Одним з важливих аспектів, які забезпечують ефективну роботу учнів на цьому етапі, є позитивне мотивування мовленнєвої діяльності. Починаючи спілкування з підручником, учень має бути налаштований на продуктивну та плідну роботу, результатом якої буде вдосконалення його знань, зростання його як особистості. На перших етапах стратегічної підготовки ці позитивні настанови може озвучувати вчитель, використовуючи позитивну мотивацію як педагогічний прийом, засобами якого виступають почуття, емоції особистості, що виражаються у мовленні, міміці, жестах. Проте вчитель має не просто заохочувати, підбадьорювати учнів, а навчати їх самостійно налаштовуватися на хвилину позитивних емоцій під час роботи з навчальною книгою.

II. Планування полягає у виробленні програми висловлювання:

для продуктивних видів мовленнєвої діяльності: визначення теми та мети висловлювання, розподіл теми на підтеми (складання плану висловлювання), моделювання композиційної структури висловлювання (початок, середина, закінчення), добір мовних засобів з урахуванням потрібних типів мовлення та темо-рематичних компонентів висловлювання, передбачення необхідних засобів міжфразного зв'язку;

для рецептивних видів діяльності: визначення теми та мети прочитаного або почутого тексту, структурування отриманої фактуальної інформації (складання плану тексту), аналіз мети висловлювання та концептуальної інформації тексту (складання плану композиційно-змістових блоків у тексті шляхом аналізу типів мовлення, представлених у тексті, та темо-рематичних зв'язків).

III. Реалізація дії відбувається через практичне виконання наміченого плану: написання чи виголошення тексту (продуктивні види мовленнєвої діяльності), розуміння та фіксування прочитаного або почутого (виписки, конспект, переказ, анотація, реферат тощо).

IV. Контроль та корекція передбачає оцінку реалізованої мовленнєвої діяльності відповідно до поставленої мети та досягнутих результатів, а якщо потрібно, то і виправлення окремих компонентів діяльності на етапі планування або реалізації дії. Щоб при потребі виконати корекцію, учень повинен чітко усвідомлювати послідовність усіх виконаних дій та операцій і вміти віднаходити те місце, де припустився помилки.

Специфіка названих чотирьох стратегічних кроків полягає в тому, що вони властиві не тільки окремим чотирьом загальновідомим видам мовленнєвої діяльності (говорінню, письму, читанню, слуханню), а й актуалізуються в процесі ви-

конання будь-якого мовленнєвого завдання. Під **мовленнєвим завданням** розуміємо цілеспрямовану дію, що має бути виконана, під час якої відбувається застосування одного або кількох видів мовленнєвої діяльності та здійснюється мовленнєвий розвиток індивіда. У шкільному курсі рідної мови для старших класів такими мовленнєвими завданнями є, наприклад, написання конспекту. Розв'язання цього завдання потребує застосування кількох видів мовленнєвої діяльності: читання або слухання, осмислення та трансформації тексту, його записування. Підготовка до відповіді на уроці чи іспиті передбачає добір матеріалу, читання, поєднання інформації, запис плану або тексту відповіді, написання та (або) виголошення відповіді.

Відповідно до викладених стратегічних кроків у продуктивних та рецептивних видах діяльності методика засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами вимагає формування в учнів системи вмій і навичок текстотворення та текстосприймання.

Орієнтування: *вміння, пов'язані з рецептивними комунікативними стратегіями* (визначати мету читання або слухання тексту, прогнозувати прагматичний ефект від роботи з науково-навчальним текстом); *уміння, пов'язані з текстотвірними комунікативними стратегіями* (формулювати тему створюваного тексту, усвідомлювати мету його написання чи виголошення, прогнозувати використання мовних засобів залежно від потреб потенційної чи реальної аудиторії).

Планування: *вміння, пов'язані з рецептивними комунікативними стратегіями* (передбачати розвиток змісту, вибирати спосіб читання тексту, розробляти програму обробки отриманої інформації); *вміння, пов'язані з текстотвірними комунікативними стратегіями* (добирати змістове наповнення для розкриття заданої теми, аналізувати та добирати мовні засоби та мовленнєві форми для реалізації теми та мети тексту, розробляти план майбутнього тексту).

Реалізація дії: *вміння, пов'язані з рецептивними комунікативними стратегіями* (сприймати письмовий чи усний текст, розуміти текстову інформацію, запам'ятовувати її); *вміння, пов'язані з текстотвірними комунікативними стратегіями* (записувати чи виголошувати текст відповідно до поставленої мети).

Контроль та корекція: *вміння, пов'язані з рецептивними комунікативними стратегіями* (аналізувати рівень сприйняття тексту, при потребі і можливості корегувати стратегію сприймання); *вміння, пов'язані з текстотвірними комунікативними стратегіями* (аналізувати створений текст з погляду його змісту і форми, вносити необхідні корективи, вдосконалювати стратегію текстотворення).

Отже, методика засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами повинна орієнтуватися на формування описаної поняттєвої основи та системи вмій.

У **четвертому** розділі "*Практика засвоєння комунікативних стратегій у курсі мовленнєвого розвитку старшокласників*" викладено результати аналізу чинних програм та підручника з української мови для старших класів з погляду вітлен-

ня в них комунікативно-стратегічного підходу до роботи з науково-навчальними текстами, наведено зміст та результати констатувального зрізу, розроблено методику засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами, за якою проведено експериментальне навчання, та відображено результати навчання за цією методикою.

Практика засвоєння комунікативних стратегій у курсі мовленнєвого розвитку старшокласників складається з таких етапів:

- 1) аналіз чинних програм та підручника з української мови для 10-11 класів;
- 2) анкетування учнів та вчителів з метою охарактеризувати існуючий рівень володіння учнями старших класів комунікативними стратегіями роботи з науково-навчальними текстами;
- 3) розробка експериментальної програми, спрямованої на засвоєння учнями комунікативних стратегій текстотворення та текстосприймання;
- 4) впровадження розробленої методики у практику загальноосвітніх навчальних закладів;
- 5) аналіз результатів експериментально-дослідного навчання.

Узагальнення підсумків констатувального зрізу дає підстави зробити такі висновки:

1. Визначені в чинній програмі види робіт з науково-навчальними текстами проводяться безсистемно, тому вимоги до знань і вмінь учнів, передбачені програмою, не виконуються, потрібні вміння формуються не на достатньому рівні.

2. Програмою не передбачено формування стратегій виконання запропонованих видів мовленнєвих завдань, тому вчителі не мають належного методичного підґрунтя для формування в учнів комунікативних стратегій сприймання та творення текстів.

3. Чинний підручник для старших класів також не містить зразків виконання цих комунікативних завдань і вправ на аналіз тексту, на основі яких в учнів формувалося б цілісне уявлення про процеси творення та сприймання тексту.

4. Вчителі підкреслюють необхідність переведення методики роботи з науково-навчальним текстом на комунікативно-стратегічну основу.

5. Учні демонструють недостатній рівень сформованості текстотвірних умінь і вмінь сприймати й опрацьовувати науково-навчальну інформацію, вони практично не володіють чіткими стратегіями виконання таких видів роботи, як написання конспекту, підготовка відповіді на уроці, написання та виголошення доповіді в науковому стилі.

Визначені результати дали підстави констатувати необхідність розробки методики роботи з науково-навчальними текстами на комунікативно-стратегічній основі. Діяльність текстосприймання і текстотворення повинна базуватися на володінні відповідними стратегіями розв'язання цих комунікативних завдань. Головними **завданнями** навчання комунікативним стратегіям у процесі роботи з науково-навчальними текстами є:

1) формування поняттєвої основи засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами. *Поняттєва основа* становить удосконалену і доповнену систему знань про мовленнєву діяльність, теорію та практику текстосприймання і текстотворення, функційні різновиди науково-навчальних текстів, структурування інформації в цих текстах тощо;

2) визначення системи вмій і навичок, необхідних учням для засвоєння комунікативних стратегій текстосприймання та текстотворення;

3) розробка системи завдань, спрямованих на засвоєння визначеної поняттєвої основи шляхом виконання відповідних послідовностей дій та операцій;

4) представлення варіантів виконання цих завдань на уроках мовленнєвого розвитку у старших класах (проекти уроків: конспектування науково-навчального тексту, уроку підготовки відповіді на уроці (іспиті) та уроку підготовки до виступу в науковому стилі).

Досягнення поставлених цілей програми передбачалося шляхом виконання таких типів навчальних завдань:

- *пропедевтичні* (виконуються перед безпосереднім аналізом мовленнєвого матеріалу): прочитати текст, дати відповіді на запитання, поставити власні запитання до тексту, спрогнозувати зміст тексту відносно його заголовку; визначити тип мовлення відносно теми та мети висловлювання тощо;

- *комплексно-аналітичні* завдання передбачають проведення спостереження над текстом, яке має на меті встановити зв'язки між різними компонентами змістової та формальної організації тексту. Йдеться про порівняння текстових зразків, визначення окремих мовних засобів, що ілюструють вияв текстових ознак (зв'язності, інформаційності, адресованості), обґрунтування типу мовлення, визначення типу зв'язків між реченнями у тексті, виявлення темо-рема-тичних структур у кожному типі текстів;

- *операційно-практичні* (стосуються відпрацювання окремих операцій у складі комунікативних стратегій): складання плану тексту, визначення теми, мети та мотиву роботи з текстом, пошук ключових слів, корекція та редагування текстових зразків, рецензування усних та письмових текстів, трансформація тексту, виписування мовних одиниць відповідно до їхніх функцій, відновлення пропущених компонентів тексту, заміна окремих елементів тексту;

- *стратегічні* (сприймання та створення науково-навчальних текстів відповідно до визначених та усвідомлених стратегічних кроків): написання конспекту, підготовка письмової відповіді на уроці, створення тексту-дефініції, підготовка тексту виступу в науковому стилі.

Розроблена програма складалася з п'яти тематичних блоків: 1) "Мовленнєва діяльність; види мовленнєвої діяльності; прагматичні параметри мовлення: комунікативна інтенція, адресат та адресант, комунікативна стратегія"; 2) "Текст як продукт мовленнєвої діяльності і площина вияву комунікативної стратегії"; 3) "Вибір комунікативної стратегії для певного типу мовлення, відоме і нове в

науково-навчальному тексті"; 4) "Стратегії текстосприймання"; 5) "Стратегії текстотворення".

В експериментальній програмі актуалізуються два компоненти: *підготовчий та прагматичний*.

На *підготовчому* етапі проводилося засвоєння поняттєвої основи комунікативно-стратегічної діяльності шляхом аналізу науково-навчальних текстів. На цьому етапі використовувалися переважно підготовчі вправи (визначення мотиву та мети роботи з текстом, формулювання комунікативного завдання; читання та відповіді на питання до тексту). Також були застосовані комплексно-аналітичні вправи, метою яких було засвоєння тих текстознавчих понять, без яких неможливим є усвідомлення поняття комунікативної стратегії. Крім того, на підготовчому етапі відбувалося повторення та поглиблення основних понять мовленнєзнавчого курсу середньої школи, зорієнтоване на застосування учнями цих знань у процесі засвоєння стратегії написання конспекту, стратегії підготовки письмової відповіді на уроці, стратегії підготовки виступу на зборах та семінарських заняттях. Вивчення таких понять, як типи мовлення, відоме і нове у реченнях тексту, ознаки тексту зорієнтовано на засвоєння учнями текстотвірної ролі цих понять.

На *прагматичному* етапі відбувалося безпосереднє засвоєння комунікативних стратегій текстосприймання (конспектування тексту) та текстотворення (підготовка відповіді, виступу). Учні в процесі виконання системи завдань засвоювали послідовність реалізації комунікативно-стратегічних кроків (орієнтування, планування, реалізацію дії та контроль) для вирішення конкретного мовленнєвого завдання.

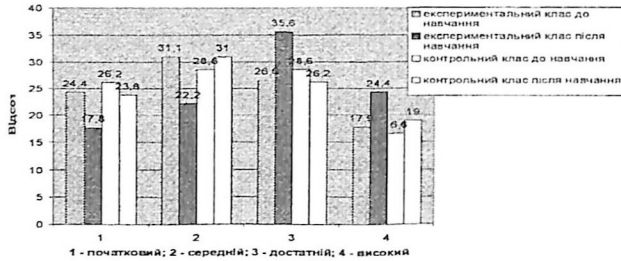
Аналіз результатів формульовального експерименту засвідчив, що:

У результаті виконання запропонованих завдань учні покращили рівень роботи з науково-навчальним текстом та засвоїли такі види рецептивних комунікативних стратегій як конспектування тексту та продуктивних комунікативних стратегій – підготовка відповіді на уроці (іспиті), побудова тексту-дефініції, підготовка виступу на зборах та семінарських заняттях.

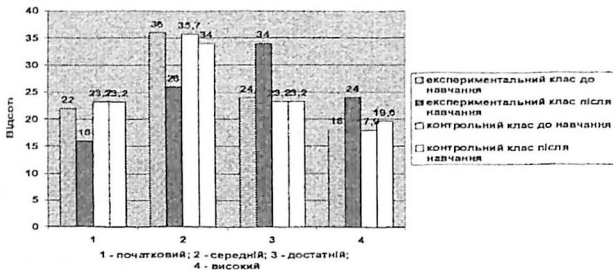
Отримані результати свідчать про те, що в експериментальних класах учні навчилися самостійно формулювати мету та завдання роботи з текстом, чого майже не продемонстрували учні контрольних класів. Також внаслідок роботи з науково-навчальним текстом на комунікативно-стратегічній основі в учнів удосконалилися вміння створювати складний план тексту (в середньому на 20%). Вони зміцнили та навчилися практично застосовувати знання про типи мовлення при сприйманні та трансформуванні тексту (на 20-25%). Робота над конспектом зі стислого переказу перетворилася на оцінку сприйнятої інформації. Про це свідчить активна робота учнів експериментальних класів над колонкою конспекту, призначеною для приміток та нотаток. Рівень продуктивного використання власних записів з приводу отриманої інформації підвищився в середньому на 19,9 %. Значний рівень організованості, висока

мотивація написання конспектів позитивно вплинули на грамотність мовного оформлення, що підвищилася в середньому на 3,3%.

Якісний аналіз отриманих даних свідчить про те, що учні експериментальних класів у процесі конспектування тексту застосовували стратегічний підхід, продемонстрували вироблені способи опрацювання науково-навчального тексту, які в порівнянні з даними контрольних класів, де учні застосовували традиційні прийоми конспектування, є ефективнішими в середньому на 10-15%. Ці результати відображені у діаграмі 2.1 для десятих класів і у діаграмі 2.2 для одинадцятих класів.

Діаграма 2.1. Рівні сформованості в учнів десятих класів комунікативних стратегій текстосприймання

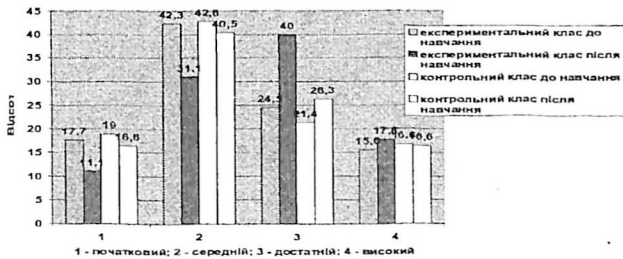
Діаграма 2.2. Рівні сформованості в учнів одинадцятих класів комунікативних стратегій текстосприймання

Щодо комунікативних стратегій текстотворення, то отримані результати свідчать, що учні експериментальних класів, які при побудові відповіді дотримувалися засвоєних стратегічних кроків, продемонстрували збільшення рівня мотивації (показник кількості опрацьованого матеріалу) в середньому на 25%. Свідоміше ставлення учнів до підготовки відповіді та сформованість у них умінь структурувати інформацію виявилися у збільшенні відсотка використання складного плану на 36,5%. Учні навчилися самостійно формулювати тему відповіді, яка відображатиме спосіб представлення предмета відповіді та прогнозувати обсяги викладу цієї теми. Ці показники зросли відповідно на 37% і 30%.

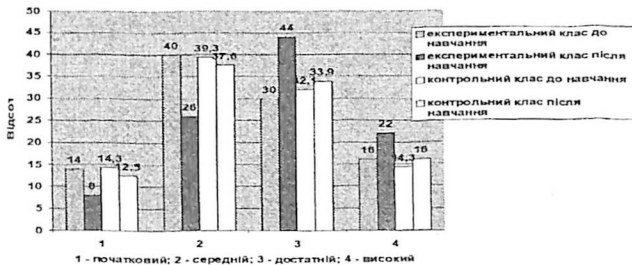
За час навчання підвищився рівень розуміння учнями структури тексту, характеру зв'язків між частинами інформації. Це зростання відображається в збільшенні кількості використаних метатекстових одиниць в середньому на 3,4. Учні вдосконалили навички формулювання дефініцій наукових понять на 34% у десятих класах і на 24% в одинадцятих. Збільшився приблизно вдвічі один з таких показників правильно побудованої відповіді, як кількість прикладів, що добирає учень для ілюстрації міркувань.

Комунікативно-стратегічне підґрунтя побудови текстів відповідей дало змогу учням краще усвідомити зв'язок між темою та метою висловлювання (в середньому цей показник збільшився на 9%). Оцінка змісту повідомлення через усвідомлення типів мовлення, за допомогою яких він має бути виражений, дала змогу учням удосконалити композицію відповіді (в середньому на 23,5%). Підвищення відсотка трансформацій матеріалу відповідно до мети висловлювання (на 25,5%) свідчить про зростання учнівської самостійності у розв'язанні цього комунікативного завдання. Також це є свідченням того, що учні зрозуміли ту інформацію, яку вони змогли сформулювати своїми словами.

Отримані дані дають змогу зробити висновок про те, що учні експериментальних класів підвищили рівень володіння стратегіями текстотворення в середньому на 10%. Динаміка рівня володіння учнями комунікативними стратегіями текстотворення відображена у діаграмі 2.3 для десятих класів і діаграмі 2.4 для одинадцятих класів.

Діаграма 2.3. Рівні сформованості в учнів десятих класів комунікативних стратегій текстотворення

Діаграма 2.4. Рівні сформованості в учнів одинадцятих класів комунікативних стратегій текстотворення

У **висновках** підбито підсумки дослідження, головні з них такі:

1. Аналіз чинних програм і підручників з рідної (української) мови та результати спостереження за процесом роботи учнів з науково-навчальною літературою, відображені у даних констатувального зрізу, свідчать про те, що визначені у чинній програмі види робіт з науково-навчальними текстами зорієнтовані переважно на контроль, а не на формування в учнів умінь працювати з інформацією. Тому необхідно впроваджувати комунікативно-стратегічний підхід до роботи з науково-навчальними текстами.

2. Застосування учнями різних видів мовленнєвої діяльності в процесі розв'язання конкретних мовленнєвих завдань вимагає розробки ефективної методики засвоєння комунікативних стратегій текстотворення та текстосприймання.

3. Робота старшокласників з науково-навчальними текстами повинна здійснюватися на комунікативно-стратегічній основі.

4. Комунікативна стратегія становить динамічну, варіативну когнітивно-мовленнєву програму реалізації всіх різновидів мовленнєвої діяльності на етапах орієнтації, планування, реалізації та корегування мовленнєвої поведінки шляхом здійснення системи виборів з метою ефективного досягнення поставлених цілей.

5. В основі методики засвоєння комунікативних стратегій текстосприймання і текстотворення лежить поняттєва основа, що містить знання про мовленнєву діяльність та її компоненти; текст як результат мовленнєвої діяльності та відображення процесу її реалізації; функційно-змістові типи мовлення; темо-рематичну організацію тексту; метатекстові одиниці та жанрово-стилістичну типологію науково-навчальних текстів.

6. Методика засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами спрямована на оволодіння тими стратегічними кроками, які формують структури відповідних стратегій сприймання та створення текстів.

7. Результати експериментально-дослідного навчання дають підстави вважати, що методологія і теоретична основа дослідження обрані правильно, навчальної мети досягнуто. Разом з тим проблема засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи учнів з науково-навчальним текстом вимагає подальшого вивчення у напрямку розробки стратегій виконання таких видів роботи, як написання реферату, підготовки текстів-інструктажів, а також у напрямку засвоєння стратегій роботи з текстовою інформацією інших стилів (розмовного, художнього, публіцистичного).

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНІ В ТАКИХ ПУБЛІКАЦЯХ:

1. Романенко Ю.О. Аналіз функціонально-сміслових типів мовлення у навчальному тексті на уроках української мови як метод засвоєння комунікативних стратегій текстотворення // Українська мова і література в школі. – №6. – 2005. – С. 8-11.
2. Романенко Ю.О. Генеза нашого мовоіснування (Есеїстичний розмисел про становлення функційно-змістових типів українського мовлення) // Дивослово. – 2006. – №4. – С. 19-22.
3. Романенко Ю.О. Засвоєння жанрово-стилістичних різновидів опису на уроках української мови // Дивослово. – 2006. – №4. – С.6-11.
4. Романенко Ю.О. Конспектування науково-навчальних текстів як спосіб засвоєння комунікативних стратегій текстотворення // Дивослово. – 2005. – №4. – С. 2-7.
5. Романенко Ю.О. Науково-методичні засади формування прагмалінгвістичної компетенції майбутніх філологів у системі шкільної освіти // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – Випуск 7. – Глухів, 2006. – С. 213-219.
6. Романенко Ю.О. Робота старшокласників з науково-навчальним текстом на комунікативно-стратегічній основі // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2004. – Том 46. – С. 5-103.
7. Романенко Ю.О. Стратегії роботи з науково-навчальними текстами на уроках рідної (української мови) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2006. – №8. – С. 50-55.
8. Романенко Ю.О. До проблеми творення науково-навчальних текстів (комунікативно-стратегічний аспект) // Українська філологія: Теоретичні та методичні аспекти вивчення. Збірник праць науково-практичних читань до 80-річчя Г.Р. Передерій. Черкаси: Брама-Україна. – 2006. – С. 98-104.

АНОТАЦІЯ

Романенко Ю.О. Засвоєння учнями старших класів комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами предметів гуманітарного циклу. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання української мови. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2006.

Дисертацію присвячено дослідженню теоретичних і методичних засад засвоєння учнями комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами предметів гуманітарного циклу.

У дисертації з'ясовано психолінгвістичну, когнітивну, комунікативну, методичну сутність поняття комунікативної стратегії, визначено принципи, методи та підходи до навчання мови, на основі яких має ґрунтуватися робота учнів з науково-навчальним текстом на комунікативно-стратегічній основі. Відповідно до засад змодельовано структуру комунікативно-стратегічних кроків та описано види комунікативних стратегій (стратегії текстотворення та текстосприймання).

Обґрунтовано поняттєву основу та визначено систему необхідних для роботи з науково-навчальними текстами вмій, розроблено та впроваджено методику засвоєння комунікативних стратегій у процесі роботи учнів старших класів з текстами шкільних підручників і посібників гуманітарного циклу.

Ключові слова: комунікативна стратегія, науково-навчальний текст, стратегії текстотворення, стратегії текстосприймання, стратегічний крок, поняттєва основа, комунікативно-діяльнісний підхід.

АННОТАЦІЯ

Романенко Ю.А. Усвоение учениками старших классов коммуникативных стратегий в процессе работы с научно-учебными текстами предметов гуманитарного цикла. — Рукопись. Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02. — теория и методика обучения украинскому языку. — Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова. — Киев, 2006

В диссертационном исследовании затронута проблема повышения эффективности работы учеников старших классов с научно-учебным текстом путём проведения этой работы на коммуникативно-стратегической основе.

Рассмотрение коммуникативных стратегий как способа эффективного усвоения научно-учебной информации обусловлено требованиями образовательных стандартов и программ по украинскому языку, а также относительно невысоким уровнем владения учениками старших классов умениями осознавать и организовывать собственную речевую деятельность.

В работе проанализированы риторический, лингвистический, когнитивный, коммуникативный, психолингвистический и лингводидактический аспекты изучения коммуникативной стратегии. На основании этого анализа предложено собственное определение понятия коммуникативной стратегии, интегрированное в школьный курс изучения украинского языка. Коммуникативная стратегия — это динамическая, вариативная когнитивно-речевая программа реализации всех видов речевой деятельности на этапах ориентировки, планирования, реализации и корректировки речевого поведения путём совершения системы выборов с целью эффективного достижения намеченных результатов.

Усвоение коммуникативных стратегий в процессе работы с научно-учебным текстом опирается на понятийную основу, состоящую из знаний про речевую деятельность, её структуру, текст в динамике и статике, функционально-

смысловые типы речи, актуальное членение текста, метатекстовые единицы, жанрово-стилистическую типологию научно-учебных текстов.

В основе овладения навыками работы с научно-учебным текстом на коммуникативно-стратегической основе лежит формирование системы умений ориентироваться в условиях коммуникативного задания, планировать путь его решения, реализовывать намеченные шаги и при необходимости корректировать выбранную стратегию на любом этапе.

Предложенная в диссертации методика, опираясь на описанную понятийную основу, ориентирована на усвоение коммуникативных стратегий путём изучения таких тем: "Речевая деятельность, её структура и виды", "Коммуникативное намерение, стратегии речевой деятельности", "Признаки текста, их коммуникативно-стратегическое проявление", "Способы связи в тексте, метатекстовые единицы", "Типы речи в научно-учебном тексте, их роль в построении стратегий восприятия и создания этих текстов", "Данное и новое в научно-учебном тексте", "Структура коммуникативной стратегии, этапы работы над текстом", "Стратегии конспектирования текстов", "Стратегия подготовки ответа на уроке или экзамене", "Стратегии построения дефиниций и объяснений научных понятий", "Стратегия подготовки ораторской речи".

В экспериментальной программе были актуализированы подготовительный и прагматический этапы усвоения коммуникативных стратегий. На подготовительном этапе усвоение описанной понятийной основы достигалось путём анализа научно-учебных текстов. На этом этапе использовались преимущественно подготовительные упражнения (определение мотива и цели работы с текстом, формулировка коммуникативного задания, чтение и ответы на вопросы к тексту). Также были использованы комплексно-аналитические упражнения, целью которых было усвоение системы знаний про текст, его признаки, структуру типы связи.

На прагматическом этапе происходило непосредственное усвоение коммуникативных стратегий текстовосприятия (конспектирование текста) и текстопроизводства (подготовка ответа на лингвистическую тему, подготовка выступления). Именно в процессе выполнения системы заданий ученики усваивали последовательность реализации коммуникативно-стратегических шагов (ориентировки, планирования, реализации действия, контролирования и коррекции) для решения конкретного речевого задания.

Для реализации описанных в исследовании этапов обучения использовались такие виды заданий:

- *пропедевтические*: прочесть текст, ответить на вопросы, сформулировать вопросы к тексту, спрогнозировать содержание текста по его заглавию, указать тип речи относительно темы и цели высказывания и т.д.;

- *комплексно-аналитические*: проведение наблюдения над текстом с целью установления связей между разными компонентами его содержания и формы; сравнение текстовых образцов, определение отдельных языковых средств, ил-

люстрирующих текстовые категории связности, информативности, адресованности, определение типа связей между предложениями в тексте;

- **операционно-практические:** составление плана текста, определение темы текста, цели и мотивов работы с ним, поиск ключевых слов, корректирование и редактирование текстов, рецензирование устных и письменных текстов одноклассников, трансформирование текста, выписывание языковых единиц относительно их речевых функций;

- **стратегические:** написание конспекта, подготовка письменного ответа на уроке или экзамене, составление текста-дефиниции, подготовка текста выступления в научном стиле. Для изучения названных тем в диссертации поданы системы заданий и планы уроков, использованные в экспериментальной методике.

Предложенная методика была опробована в процессе экспериментального обучения в старших классах средних школ разных регионов Украины. Полученные в ходе обучения результаты показали, что предложенная методика работы с научно-учебными текстами на коммуникативно-стратегической основе повышает уровень владения учениками умениями воспринимать и создавать научно-учебные тексты, делает эти процессы более осознанными и результативными. Основные результаты исследования могут быть использованы в учебном процессе школ различных типов, педагогических институтов и университетов.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, научно-учебный текст, стратегии создания и восприятия текстов, стратегический шаг, понятийная основа, коммуникативно-деятельностный подход.

ANNOTATION

Romanenko Y.O. Mastering of higher forms of communicative strategies students in the process of work with scientific-educational the texts of the articles of humanitarian cycle. — It is a manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of candidate of pedagogical sciences after speciality 13.00.02 is a theory and method of studies of Ukrainian. it is the National pedagogical university of M. P. Dragomanov, Kyiv, 2006.

In dissertation theoretical and methodical bases of work of students are examined with a scientific-educational text in the method of mastering of row of strategies of the creation of the text and perception of the text. In accordance with well-founded of concept basis and system of necessary abilities for work with scientific-educational the texts and the method of mastering of communicative strategies is developed and inculcated in the process of work with the texts of textbooks of schools and manuals of humanitarian cycle.

Keywords: communicative strategy, scientific-educational text, strategies of the creation of the text, strategies of the perception of the text, strategic step, concept basis, communicative-actional approach.

Підписано до друку 25.12.2006. Формат 60×84 $\frac{1}{16}$.
Папір офсетний. Гарнітура NewtonSTT.
Ум. друк. арк. 1.4. Обл.-вид. арк. 0.9.
Тираж 120 прим. Зам. №370

Видання надруковано з оригінал-макета, підготовленого
Видавництвом Європейського університету.
03115, Україна, Київ-115, вул. Депутатська 15/17.

Реєстраційне свідоцтво ДК №603 від 19.09.2001р.